

**DE ANDERE KANT
VAN DE BERSIAP**

Bezoek van IRK-gedelegeerden Helbling en Descoedres aan het republikeinse mannen/jongenskamp Karangpandan (hotel Lustoord) op 3 februari 1946 in de residentie Soerakarta (Midden-Java).
[Collectie ICRC/ Library and Research Service, Genève, Zwitserland]

Mary C. van Delden

De andere kant van de bersiap

Een reconstructie van de interneringen
in en de evacuaties uit de
republikeinse kampen op Java
oktober 1945 - mei 1947

Colofon

Afbeelding omslag: Collectie Sutrisno Mangundihardjo

Ontwerp omslag en binnenwerk

Via Bertha, grafische dienstverlening, Utrecht

ISBN 9789464561760

e-ISBN 9789464561777

NUR 680

© 2024 Mary C. van Delden, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2024 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoud

Voorwoord	7
I De pemoeda	11
II De republikeinse kampen in historische context	21
III De interneringen in en de evacuaties uit de residenties van West-Java	35
1 Inleiding	35
2 De residentie Bantam	36
3 De residentie Buitenzorg	39
4 De residentie Batavia	53
5 De residentie Cheribon	61
6 De residentie Priangan	66
IV De interneringen in en de evacuaties uit de residenties van Midden-Java	87
1 Inleiding	87
2 De residentie Semarang	88
3 De residentie Kedoe	104
4 De residentie Soerakarta	121
5 De residentie Pekalongan	140
6 De residentie Jogjakarta	148
7 De residentie Banjoemas	166
8 De residentie Rembang	173
V De interneringen in en de evacuaties uit de residenties van Oost-Java en Madoera	181
1 Inleiding	181
2 De residentie Soerabaja	181
3 De residentie Malang	207
4 De residentie Madioen	227
5 De residentie Bodjonegoro	234
6 De residentie Besoeki	236
7 De residentie Kediri	241
8 Het eiland Madoera	250

VI Een aanvulling op de 'andere kant' van de bersiap	257
1 Inleiding	257
2 Gijzelaars of beschermden?	258
3 Aantallen bersiapslachtoffers	268
4 Het verguisde optreden van de Britten	274
Nawoord	281
Noten	285
Indonesische woordenlijst	309
Japanse woordenlijst	312
Afkortingen	313
Bronnen en literatuur	315
Ringkasan: Sisi lain masa Bersiap	320
Penginterniran masuk dan evakuasi keluar kamp-kamp republik di Jawa Oktober 1945 - Mai 1947	
Schema 1: Overzicht van aantallen geïnterneerden, evacués en Warga Negara in de periode 11-10-1945 - 30-5-1947	254
Kaart 20: Operatie POPDA	255

Voorwoord

Het onderwerp van dit boek is een historisch verhaal over de Indonesische revolutie op het eiland Java in het voormalige Nederlands-Indië. Het is geen doorlopend verhaal, maar een reconstructie van hetgeen zich afspeelde tussen 11 oktober 1945 en 30 mei 1947 in de vijf residenties van West-Java, de zeven residenties van Midden-Java en de zes residenties van Oost-Java en op het eiland Madoera. In feite vertel ik 19 keer hetzelfde verhaal. Maar dat is schijn. De revolutionaire ontwikkelingen in die residenties verschilden onderling in meer en mindere mate en daardoor ook mijn 19 verhalen. Beschreven wordt hoe *pemoeda* – Indonesische jongeren met verschillende achtergronden en verenigd in diverse strijdgroepen en organisaties – (Indo-)Europese burgers (en Menado-nezen en Ambonezen) interneerden en bewaakten in republikeinse kampen in het binnenland van Java, maar ook evacueerden naar Brits/Nederlandse bruggenhoofden. Daarbij waren lokale besturen, de republikeinse politie, het Indonesische leger en het Indonesische Rode Kruis betrokken. De interneringen vonden plaats in de bersiaperiode; de laatste vier maanden van 1945 en het begin van de Indonesische revolutie.¹ De evacuaties begonnen op 25 april 1946 en eindigden op 30 mei 1947.

Het doel van dit boek is een bijdrage te leveren aan de hoognodige bijstelling van het in Nederland nog altijd gangbare beeld van de bersiaperiode en vooral van het beeld van de rol die *pemoeda* daarin speelden. Vandaar de titel: *De andere kant van de bersiap*. Over de *pemoeda* gaat hoofdstuk I.

Om de ingewikkelde reconstructies van de gebeurtenissen in West-, Midden- en Oost-Java en Madoera beter te kunnen begrijpen, beschrijf ik in hoofdstuk II de historische context van de republikeinse kampen. In de hoofdstukken III, IV en V volgen de reconstructies. Deze zijn zeer gedetailleerd, waarbij ik mij realiseer dat ik het de lezer daarbij niet gemakkelijk maak. Ik heb gestreefd naar een zo compleet en leesbaar mogelijke inventarisatie van het internerings- en evacuatieproces. Er is een belangrijke reden waarom ik daarvoor gekozen heb. Er bestaat namelijk geen enkel historisch document dat duidelijk aantoonst dat er verspreid over Java en Madoera door lokale en regionale autoriteiten gehandeld werd volgens opdrachten van hogerhand, gebaseerd op politieke

keuzes. Alleen uit een beschrijving van de gebeurtenissen wordt duidelijk – en kan de lezer concluderen – dat er een vast patroon ten grondslag lag aan zowel de interneringen als de evacuaties én welke negatieve (moorden) en positieve (beschermen) rol de pemoeda daarbij speelden.

Omdat de reconstructies zich afspeelden in dezelfde periode, waarin allerlei zaken dooreen lopen en met elkaar in verband staan, zijn herhalingen helaas onvermijdelijk.

Hoewel het aantonen van de ‘andere kant’ van de als gewelddadig bekend staande pemoeda het hoofdonderwerp van dit boek is, wil ik in hoofdstuk VI aan nog drie belangrijke aspecten betreffende de bersiap aandacht schenken. Ze zijn tot dan toe meer en minder prominent – eigenlijk meer terloops – in dit boek aan de orde gekomen. Ook aan deze drie aspecten zitten ‘andere kanten’ die verschillen van berichtgeving in publicaties en media. Het gaat om de vragen of de geïnterneerden in de republikeinse kampen gegijzeld of beschermd werden, of het aantal bersiapslachtoffers inderdaad in de tienduizenden loopt, en of het terecht is dat de rol van de Britten in Nederlands-Indië veelal negatief beoordeeld wordt.

Voor dit boek heb ik ruim gebruikgemaakt van *oral history*; informatie die ik van voormalige geïnterneerden verkregen heb tijdens interviews (50 personen) en uit binnengekomen reacties op mijn oproep in het Indische tijdschrift *Moesson* voor deelname aan een enquête (99 personen). De informatie uit de interviews en enquêtes werd aangevuld met documentatie uit verschillende Nederlandse archieven en de Britse *National Archives*. Een belangrijke bron was ook mijn dissertatie *De Republikeinse kampen in Nederlands-Indië oktober 1945-mei 1947. Orde in de chaos?* Hierin beschrijf ik de resultaten van mijn onderzoek naar de bersiapperiode en de republikeinse kampen vanuit het perspectief en de betrokkenheid van de vier spelers op het Nederlands-Indische toneel: Indonesië, Nederland, Engeland en Japan.

Ook enkele onderdelen van de bersiap die ik al voor mijn dissertatie had uitgewerkt, zijn in dit boek overgenomen. Ze zijn noodzakelijk om de reconstructies te begrijpen. De bijbehorende kaarten van de residenties en Madoera zijn afkomstig uit *De ‘Bergkoningin’ en de spoorwegen in Nederlands-Indië 1862-1949* van E. Krijthe.

Belangrijk voor het verkrijgen van inzicht in de Indonesische kant van deze geschiedenis waren mijn interviews in Jakarta in 1991, 1992 en 1995 met 65 Indonesische veteranen, onder wie de bij de evacuaties betrokken R.H. Didi Kartasasmita, R.H.A. Saleh, Oetarjo, Rachmat Sumengkar, Hernowo, R.B.N. Djajadiningrat, Effendi, Sumitro, Sutrisno Mangundihardjo en R.Widodo Sastroamidjojo. Ook correspondentie en een gesprek in Jakarta in augustus

1995 met luitenant-kolonel Miyamoto Shizuo – destijds lid van de generale staf van het 16e Japanse leger op Java – leverde bijzondere informatie op.

Mijn dank gaat uit naar de vele informanten in Nederland en Indonesië voor alle tijd die zij hebben geïnvesteerd in interviews of enquêtes. Voor het tot stand komen van dit boek kreeg ik steun van mijn kritische meelezers Wim Ridder, Rein Nota en Hans van der Hoeven. Ik ben hen zeer erkentelijk voor hun commentaar en adviezen. Anneke Blankennagel en Hans van der Hoeven hebben in verschillende fasen van het onderzoek de teksten gecorrigeerd. Marina Scargo heeft het manuscript doorgelezen om te beoordelen of het ook voor ‘buitenstaanders’ te begrijpen is. Lucille Vossenbergh-Ferdinandus was bereid om een samenvatting in het Indonesisch te vertalen. May Meurs begeleidde het proces van manuscript tot boek. Daarbij speelde ook Eric Vocking een rol die vanwege eerdere afspraken, de grafische vormgeving van het boek heeft verzorgd en alle kaarten en routes – vervormd door een verouderd programma – herstelde. Zijn rust en geduld bij mijn vele vragen waardeer ik zeer. Fridus Steijlen en Jeroen Kemperman hebben in de eindfase het manuscript kritisch bekeken en belangrijke adviezen gegeven. Mijn echtgenoot Jan Verhoeven dank ik voor het oplossen van problemen op computergebied, voor het meelesen en meedenken als ik even vastzat en voor het aanhoren van steeds dezelfde verhalen.

Aan allen die mij met raad en daad hebben bijgestaan bij het onderzoek en de voorbereiding van het boek, betuig ik mijn hartelijke dank.

Tot slot nog een toelichting over het ontstaan van dit boek en over de spelling. Ik heb de reconstructies in de jaren negentig van de vorige eeuw geschreven in het kader van mijn dissertatie. De bijbehorende interviews en enquêtes van voormalige geïnterneerden zijn afgenomen of geschreven in de jaren 1990 tot en met 1995. De informatie hieruit heb ik in mijn dissertatie gebruikt voor een analyse van de interneringen en evacuaties en voor het hoofdstuk ‘Het leven in de republikeinse kampen’. Daarna bleef het concept van de reconstructies jarenlang in de kast liggen, tot ik rond 2019 – als reactie op berichtgeving over de bersiap in de media, in publicaties en op websites – besepte dat mijn materiaal nieuwe inzichten gaf, anders dan ik eerder had beschreven; vandaar dit boek.

Wat betreft de spelling; ten tijde van de bersiapperiode werden volgens de Indonesische (Maleise) spelling aardrijkskundige namen en namen van ondernemingen, personen en organisaties geschreven met een ‘oe’. Deze spelling is met één uitzondering aangehouden. Persoonsnamen worden namelijk geschreven met een ‘u’ in plaats van het vroegere ‘oe’, tenzij de persoon zelf zijn naam nog op de oude manier schrijft. Ook de veranderingen betreffende de

dj – j – en tj (tegenwoordig respectievelijk j – y – c) worden niet gebruikt. Daarom staan woorden als *loerah* (dorps/wijkhoofd) en Tjimahi in de oude spelling genoteerd in plaats van *lurah* en Cimahi. Een andere, persoonlijke uitzondering is dat het regelmatig terugkerende woord *pemoeda* gebruikt wordt als meervoudsvorm.

Hier wil ik nog aan toevoegen dat de woorden *Nederlanders*, *(Indo-) Europeanen* en *Europeanen* afwisselend worden gebruikt om alle Nederlandse burgers (*Indo-Europeanen* en *volbloed Nederlanders*, de zogenoemde *totoks*) aan te duiden. Een enkele keer wijzen de woorden *Europeanen* en *Nederlanders* naar de *totoks*, wat duidelijk wordt uit de context van de zin.

De pemoeda

De pemoeda waren jongeren van zeer ‘diverse pluimage’.¹ Zij bestonden voor het grootste deel uit de ongeletterde jeugd van desa’s en kampongs op het platteland en van stadskampongs met enig onderricht van religieuze leiders. De enigszins geletterden kregen les in hun etnische taal of in het Maleis van inheemse onderwijzers op volks- en vervolgscholen. Westers geletterd was een kleine groep jongeren uit de midden en hoogste sociale klasse. Via basis-onderwijs op een Europese lagere school of de Hollands-Inlandse school konden ze – mits ze goed Nederlands spraken – doorstromen naar middelbare scholen en eventueel verder studeren op technische scholen, handelsscholen en andere beroepsopleidingen als de kweekschool, opleidingen voor inlandse artsen en ambtenaren of hogere technische, geneeskundige en juridische opleidingen.

Tijdens de Japanse bezetting schonken de Japanners vooral aandacht aan de Indonesische jeugd van 12 tot 22 jaar. Die was in het algemeen weinig politiek bewust en makkelijk te beïnvloeden. En dat deden de Japanners uitermate efficiënt én met straffe hand. Ze reorganiseerden de scholen op basis van gelijkheid voor alle sociale klassen en etnische groepen. De (geïnterneerde) westerse leerkrachten werden vervangen door onderwijzers van inheemse scholen, leerlingen met een diploma van een middelbare school, werkloze afgestudeerden, jongerejaars van voormalige Nederlandse hogescholen en leerlingen van de hoogste klas van kweekscholen. Ze kregen een spoedcursus van zes maanden met vele uren Japans. Het tekort aan leerkrachten en gebouwen werd opgelost door op één dag tweemaal hetzelfde rooster af te werken.

Nagenoeg alle jongeren werden lid van jeugdkorpsen, jeugdafdelingen van massa-organisaties en school- en studentenverenigingen; veelal op semi-militaire basis. Veel aandacht was er voor de fysieke conditie en na een interne spoedcursus van drie maanden moesten Japans opgeleide Indonesische gymnastieklerkrachten de jeugd trainen in doorzettings- en uithoudingsvermogen. Alle onderwijsinstellingen dienden het idee van de ‘Groot-Oostaziatische Welvaartssfeer’ in te voeren.

Jongeren uit heel Java die de Japanners selecteerden op een goede gezondheid, verschillende (middelbare) schoolopleidingen en leiderschapskwaliteiten, konden intern en in opeenvolgende lichtingen – op Japanse leest geschoeide – militaire, politionele en maritieme opleidingen volgen waarvoor veel belangstelling was. Zo werd op 15 oktober 1943 een vrijwilligersleger opgericht: de PETA (*Pembela Tanah Air* – verdedigers van het vaderland). In Buitenzorg zat het opleidingscentrum voor officieren. Onderofficieren gingen naar opleidingscentra in West-, Midden- en Oost-Java. De toekomstige pelotonscommandanten (rang 2e luitenant) werden geselecteerd uit jongeren met een diploma middelbaar onderwijs, scholieren van de hoogste klassen van middelbare scholen en studenten. Afhankelijk van hun lichting volgden ze een opleiding van zes maanden of een verkorte van vier. Dat laatste omdat de Japanners een aanval vanuit Australië verwachtten en verkorte opleidingen meer militair getrainde mankracht opleverden voor de verdediging van Java.² De compagniescommandanten (1e luitenant) waren tussen de twintig en veertig jaar en hun opleiding duurde vier of (verkort) drie maanden. De bataljonscommandanten (majoor) van overwegend middelbare leeftijd kregen een beperkte militaire opleiding van twee maanden. Voor deze functie was vooral overzicht en invloed op de jonge officieren en manschappen van belang. Zowel de compagnies- als de bataljonscommandanten hadden in hun eigen regio een respectabele of leidende positie. Ze kwamen uit kringen van onderwijs, (lager) overheidspersoneel, religieuze leiders en de jeugdbeweging.

De Japanners leidden ook een aantal afgestudeerde pelotonscommandanten op voor inlichtingenwerk. Ze werden geselecteerd uit de 2e lichting die in april 1944 was opgekomen. Dit onderdeel heeft iets minder dan een jaar (oktober 1944 tot augustus 1945) de tijd gekregen om kennis te vergaren, kennis door te geven en cellen op te bouwen in West-, Midden- en Oost-Java.

Na beëdiging keerden de bataljons-, compagnies- en pelotonscommandanten terug naar hun eigen regio om daar – onder Japans toezicht – lokale jongeren militair op te leiden voor de 61 op Java, de 5 op Madoera en de 3 op Bali gelegen bataljons. Dat betekent dat het latere Indonesische leger van ongeveer 37.000 man – waarvan de PETA de basis was – voornamelijk was samengesteld uit pemoeda (inclusief de jonge pelotonscommandanten). Met globaal een kader van 1173 PETA-officieren – bestaande uit 69 bataljonscommandanten, 276 compagniescommandanten (4 per bataljon) en 828 jonge pelotonscommandanten (12 per bataljon) – 2484 onderofficieren (36 per bataljon) en een handvol Nederlands opgeleide officieren. Vandaar de veelgehoorde opmerking van Indonesische veteranen tijdens interviews: ‘The army was raised from scratch.’³

Anders dan de PETA was er al een politiekorps, opgezet in de Nederlandse tijd. Hierin functioneerden Indonesiërs in hogere en voornamelijk lagere rangen

bij de algemene politie (stad) of bij de mobiele veldpolitie (binnenland).⁴ Deze politiemannen hielden tijdens de bezetting – onder Japans toezicht – het uitgedunde politieapparaat gaande op posten van de (geïnterneerde) Nederlanders. Dat vonden de Japanners blijkbaar niet voldoende, want voor uitbreiding van het politiekorps kregen geselecteerde jongeren met enkele jaren middelbare school achter de rug ter plaatse of aan politiescholen in Soerabaja, Semarang, Jogjakarta en Batavia een opleiding voor agent. Jonge kandidaten met een diploma middelbaar onderwijs of een afgeronde agentenopleiding en werkloze studenten volgden acht maanden intern een hogere opleiding op de in april 1943 geopende politieschool in Soekaboemi. Vijf lichtingen hebben deze politieschool bezocht. De tweede kwam vier maanden na de eerste lichting, en zo door tot de laatste lichting van begin juli 1945 die een maand later de eerste republikeinse lichting werd. In totaal heeft deze politieschool ongeveer 500 man (jong) kader afgeleverd.

Naast de algemene politie werd er voor iedere residentie ook een speciale politie-eenheid (*Polisi Istimewa*) opgeleid voor ingewikkelde criminele zaken en het oprollen van bendenetwerken. Bijzonder effectief was dat studenten van de politieschool, net als de PETA-pelotonsofficieren, ook diverse jeugdgroepen traiden. Ze oefenden daardoor leiderschap en tegelijkertijd werd de paraatheid van die groepen op peil gebracht. Na hun opleidingen werden de agenten en het politiekader onder toezicht van de *Kempeitai* (Japanse militaire politie) ingezet voor het handhaven van orde en rust. Bij de capitulatie was er een goed opgeleid – deels jong – politiekorps dat zich al vanaf 29 september 1945 *Polisi Repoeblik Indonesia* noemde.

Scheepsbouw- en zeevaartopleidingen moesten voorzien in het enorme tekort aan schepen en bemanningen voor de civiele en militaire zeetransportdienst van de Japanse marine. In Batavia werd een scheepsbouwschool geopend en na het opknappen van bestaande dokken en werven en het aanleggen van nieuwe scheepswerven bouwde Indonesisch werkvolk in een zestal kustplaatsen houten schepen van 90 tot 250 ton. Om die te bemannen richtte de Japanse zeevaartdienst begin 1943 twee soorten opleidingsinstituten op: hogere zeevaartscholen voor officieren met een gemiddelde opleiding van negen maanden en lagere voor matrozen met een opleiding van vijf maanden. De zeevaartscholen waren gevestigd in Batavia, Semarang, Tegal, Tjilatjap, Pasoeroean, Probolinggo en Soemenep (op Madoera). Na hun opleiding kregen de jonge zee-officieren (als derde stuurman) en de matrozen onder andere in Tandjoeng Perak, de haven van Soerabaja, een plaats op de schepen van de civiele zeetransportdienst. Door het ongunstige verloop van de oorlog werden al snel de handelsschepen gemilitariseerd en toegevoegd aan de militaire zeetransportdienst. Er kwamen kanonnen op de schepen en in plaats van handelsgoederen moesten ze nu Japanse troepen

en materieel vervoeren. Het waren deze jongeren van 18, 19, 20 jaar die na de capitulatie al snel de basis legden voor de Indonesische marine. En, door de ironie van de geschiedenis, zouden de verslagen Japanners op hun eigen houten schepen van Java afgevoerd worden door jonge Indonesische stuurlieden en matrozen die ze zelf hadden opgeleid.

Het bovenstaande toont aan dat onder het algemene begrip ‘pemoeda’ niet alleen de jongeren van tientallen grote, middelgrote en kleine (lokale) strijdgroepen vallen, maar ook de jongeren die deel uitmaakten van nationale organisaties als het leger, de republikeinse politie en de marine. Het waren allen pemoeda.⁵

De harde, geforceerde trainingen om vanuit het niets weerbaar te worden, verliepen niet zachtzinnig. Slaan en schoppen bij verkeerde of halfslachtig uitgevoerde opdrachten was een normale Japanse praktijk. Het doel van de instructeurs was dat de rekruten topprestaties leverden op een minimum aan voedsel. Iedere dag werd er bij trainingen en lessen op gehamerd om alles tot het uiterste te doen tot je er dood bij neervalt en dat onmogelijke opdrachten niet bestonden. De kandidaten kregen ook vele uren Japans en een mentale training, waarbij gewezen werd op de superioriteit van Aziaten in het algemeen en van Japanners in het bijzonder.

Als gevolg van drieënhalf jaar Japanse indoctrinatie ontstond een generatie van zelfbewuste en nationalistische jongeren die vanaf het begin van de revolutie – op basis van Japanse opleidingen – (strijd)organisaties vormden of zich erbij aansloten. De organisaties waren over heel Java verspreid, waardoor de revolutie overal tegelijk kon opblaaien. Een deel van deze pemoeda zou betrokken raken bij de interneringen, het bewaken van kampen en de evacuaties.

Pemoeda worden in onze historiografie, in de media en op websites al jarenlang zonder enige nuancering op één hoop gegooid en hardnekkig afgebeeld als één grote ongeorganiseerde, ongedisciplineerde, gehersenspoelde en gewelddadige bende die massaslachtingen aanrichtte. En zij zouden martelend, moordend en plunderend door het land trekken. Ook in recente publicaties van de historici Rémy Limpach, David Van Reybrouck en Esther Captain en Onno Sinke, wordt respectievelijk gesproken over ‘De talrijke tegen burgers van het ‘koloniale blok’ gerichte, diplomatiek schadelijke massaslachtingen op Java [...]’, over ‘[...] enkele honderdduizenden losgeslagen jongeren’ en over ‘De pemoeda [die] kozen voor de gewapende strijd en radicale acties’.⁶

Volgens uiteenlopende schattingen vielen door gewelddadig optreden van pemoeda 3500, 20.000 en 25.000 tot 30.000 bersiapslachtoffers. Van deze schattingen is alleen het eerste cijfer van dr. L. de Jong gebaseerd op officiële

documenten (maar hij vermoedde dat het werkelijke aantal hoger lag). Van de andere cijfers zijn geen goede onderbouwingen bekend.⁷

Het voortdurend herhalen van de combinatie van gewelddadige en moordzuchtige pemoeda en niet onderbouwde aantallen bersiapslachtoffers geeft een vertekend, Nederlandcentrisch beeld van de bersiap. Daarbij staat het slachtofferschap van de Indo-Europese burgers centraal. Dat leidt tot steeds terugkerende, uitgebreide opsommingen van gruweldaden en treurige verhalen over armoedige, voedselarme omstandigheden in volgepakte republikeinse kampen. Voor de Indische achterban is dit uiteraard de essentie van de bersiap, maar de context van de bersiap wordt daardoor volledig uit het oog verloren of men wil er gewoon niets van weten. Er is in die kringen bijvoorbeeld nauwelijks aandacht voor het feit dat pemoeda ook iets anders konden dan moorden en dat de verpaupering en hongersnood van de Indonesische bevolking als gevolg van de Japanse bezetting, vooral op het platteland, nog steeds voortduurden.

Begrijp me goed, het is niet de bedoeling de bersiapperiode te bagatelliseren. Daarvoor was die periode met plunderingen, voedselboycots, afsluiten van water en elektriciteit, intimidatie, massale demonstraties en optochten van pemoeda, gewelddadig optreden, gevechten, ontvoeringen, verkrachtingen én gruwelijke moorden te angstaanjagend, bedreigend, onveilig en uitermate onzeker. Maar... als alle pemoeda inderdaad zo ongedisciplineerd, ongeorganiseerd, gewelddadig en moordzuchtig tekeer waren gegaan als boven beschreven, dan was een enorm bloedbad onder (Indo-)Europeanen die onbeschermd in republikeins gebied zaten én onder (Indo-)Europeanen in de zeer onrustige Britse bruggenhoofden Batavia, Bandoeng, Buitenzorg, Semarang en Soerabaja onvermijdelijk geweest. Zij waren immers aan alle kanten omringd door miljoenen Indonesiërs, waaronder een groot deel jeugd, die bereid waren om hun 'merdeka' (vrijheid) te verdedigen tegen terugkeer van het koloniale bewind.

Desondanks blijkt uit berekeningen aan de hand van de evacuatielijsten en uit cijfers van het toenmalige Centraal Informatie Bureau (CIB) in januari 1947, dat in ieder geval circa 46.000 (Indo-)Europeanen in kampen in het binnenland werden geïnterneerd, waardoor zij niet bereikbaar waren voor moordlustige fanatiekelingen. Bij dat cijfer kunnen – op basis van de reconstructies van de residentie Buitenzorg (zie hoofdstuk III, § 3) en de residentie Semarang (zie hoofdstuk IV, § 2) – respectievelijk ongeveer 7000 en 3000 geïnterneerde personen opgeteld worden van wie geen evacuatielijsten bestaan. Zij werden namelijk na hun internering in de tweede week van oktober 1945, relatief snel door de Britten overgenomen en zijn dus niet geëvacueerd (zie Schema 1). Dat betekent dat er in feite in totaal circa 56.000 Nederlandse burgers in veiligheid zijn gebracht, dankzij pemoeda van – over Java verspreide – grote en kleine

(lokale) strijdgroepen en nationale organisaties die de hoofdrolspelers waren bij de interneringen, bewaking van de kampen en evacuaties.

Op het moment dat de bersiap in volle hevigheid losbarstte, haalden pemoeda en politie in opdracht van president Soekarno (zie hoofdstuk II) tussen 11 en 19 oktober 1945 eerst (Indo-)Europese mannen en oudere jongens van huis op of verzamelden ze op afgesproken plaatsen. Daarna volgde transport naar de republikeinse kampen. In enkele onrustgebieden werden ook de vrouwen en kinderen gelijk met de mannen geïnterneerd. Vanaf eind oktober tot ongeveer medio december volgden de overige vrouwen. Het was een uiterst gecompliceerde actie om nagenoeg op stel en sprong onderkomens te vinden én voeding te organiseren voor duizenden mannen, vrouwen en kinderen in turbulente tijden met een ontwrichte economie. Beschermingskampen, was mijn conclusie op basis van mijn onderzoek naar de republikeinse kampen. Gijzelaarskampen, volgens een deel van de Indische achterban dat niets van bescherming wil weten.

Zeker, er zijn slachtoffers gevallen bij de interneringen van mannen en jongens in Depok (residentie Buitenzorg), in desa's ten zuiden van Poerwodjo rond Poerwodadi (residentie Kedoe) en in de gevangenissen van Serang (residentie Bantam), Bekasi (residentie Batavia), Buitenzorg (residentie Buitenzorg), Koeningan (residentie Cheribon), Brebes (residentie Pekalongan), Semarang (residentie Semarang), Modjokerto (residentie Soerabaja) en, in Soerabaja-stad, de Werfstraatgevangenis. In die laatste plaats was ook de Simpangclub berucht en werd in de Kampementstraat 210 een groep van 22 mannen omgebracht. Duidelijk is ook dat tot ongeveer medio januari 1946 in sommige gevangenissen of andere onderkomens de geïnterneerde mannen en jongens het zwaar te verduren hadden door een vijandige houding van bewakers, volgepropte cellen of leefruimten door gebrek aan meer of betere onderkomens en een slechte voeding. Bij de internering van vrouwen en kinderen zijn – voor zover bekend – geen gewelddadigheden voorgekomen.

Pemoeda waren ook betrokken bij een speciaal opgerichte afdeling van het jonge Indonesische leger, de POPDA (*Panitia Oeroesan Pengangkoetan Djepang dan APWI* – Organisatie voor het transport van Japanners en APWI), waarbij APWI staat voor *Allied Prisoners of War and Internees* (geallieerde krijgsgevangenen en burgergeïnterneerden).⁸ De oprichting van deze organisatie was het gevolg van het Britse verzoek aan de Indonesische regering – al eind december 1945 (!) – om de Japanse militairen vanuit Java te repatriëren en de geïnterneerden vanuit de republikeinse kampen te evacueren naar de Brits/Nederlandse bruggenhoofden Semarang en Batavia (zie hoofdstuk II). Beide onderdelen waren enorme

logistieke ondernemingen, want het ging om ongeveer 40.000 Japanners uit Midden- en Oost-Java (in West-Java waren al 26.000 Japanners in Britse handen) en duizenden geïnterneerden in circa 400, in republikeins gebied verspreid gelegen, mannen- en vrouwenkampen. POPDA vervoerde de Japanners tussen 29 april en 21 juni 1946 per schip naar het (Britse) verzameiland Galang in de Riouwarchipel.⁹ De geïnterneerden in de republikeinse kampen werden familiegewijs bijeengebracht in grote evacuatie-verzamelkampen en van daaruit volgden beveiligde transporten naar de bruggenhoofden Batavia en Semarang.

Tussen gematigde en gewelddadige pemoeda wordt in onze geschiedschrijving geen onderscheid gemaakt. Als norm van de bersiaperiode wordt voornamelijk aandacht geschonken aan plunderende en moordende pemoeda en aan tienduizenden bersiapslachtoffers. Ook is regelmatig sprake van niet geverifieerde massaslachtingen en massagraven. Bij een dergelijke benadering van de bersiap ligt het voor de hand dat een meer positieve betrokkenheid van pemoeda, lokale besturen, het Indonesische Rode Kruis, de republikeinse politie en het Indonesische leger bij de republikeinse kampen, volledig buiten beeld blijft.

Ter nuancering van bovenstaande alinea volgen hieronder enkele voorbeelden van gebeurtenissen die een 'andere kant' laten zien. Ze worden ook beschreven in de reconstructies in de hoofdstukken III, IV en V.

De resident van Serang liet na moorden op vijf Nederlandse mannen in de nacht van 12 op 13 oktober 1945 een circulaire verspreiden waarin dergelijk optreden werd veroordeeld en waarna het niet meer voorkwam.

De resident van Banjoemas wist dat er bij een bloedbad in de naburige residentie Pekalongan door gewelddadige Indonesiërs (Indo-)Europese mannen en vrouwen waren omgebracht bij verschillende suikerfabrieken, enkele desa's en plaatsjes en in de gevangenis van Brebes. Hij wilde dat in zijn residentie voorkomen en nodigde op 12 oktober 1945 in Poerwokerto een Nederlandse bisschop en de plaatselijke voorzitter van het Nederlands-Indische Rode Kruis (NIRK) uit voor een spoedbespreking. Hij verzocht de medewerking van de twee Nederlanders om de Europeanen gerust te stellen en te bewegen geen bezwaar te maken tegen internering om volkswroede en excessen in zijn residentie te voorkomen. De resident liet het aan de Nederlanders over om geschikte onderkomens te zoeken. Ze organiseerden hun eigen internering en politie en pemoeda brachten de mannen, vrouwen en kinderen op de afgesproken dag, 16 oktober, veilig naar hun